

# Dialogové systémy

## Rozpoznávání řeči

Luděk Bártek

Laboratoř vyhledávání a dialogu, Fakulta Informatiky Masarykovy Univerzity,  
Brno

jaro 2017

- Rozpoznávání plynulé řeči – převádí souvislou promluvu na psaný text.
- Rozpoznávání izolovaných slov/příkazů.
- Princip rozpoznávání:
  - 1 získání vektoru příznaků pomocí metod krátkodobé analýzy signálu,
  - 2 klasifikace na základě vektoru příznaku získaného v předchozím kroku.

# Rozpoznávání izolovaných slov

Dialogové  
systémy

Luděk Bártek

Rozpoznávání  
řeči

Rozpoznávání  
izolovaných slov  
Rozpoznávání  
plynulé řeči

- Slouží k rozpoznání povelů nebo slov (příkazů) zřetelně oddělených na začátku a konci mezerou.
- Odpadá problém stanovení začátku a konce slova v souvislé promluvě.
- Obvykle systémy závislé na uživateli:
  - nutnost natrénování
  - omezená kapacita slovníku.
- Obtíže při rozpoznávání izolovaných slov:
  - Určení začátku a konce promluvy:
    - odlišení šumu od sykavek,
    - detekce nahodilého zvukového vzruchu (klepnutí, ... )  
kontra okluzívy, které obsahují pauzy,
    - možná přítomnost infrazvuků.
    - ...

# Rozpoznávání izolovaných slov

## Typy klasifikátorů

Dialogové  
systémy

Luděk Bártek

Rozpoznávání  
řeči

Rozpoznávání  
izolovaných slov  
Rozpoznávání  
plynulé řeči

- Klasifikátory využívající porovnání slov metodou DTW.
  - Snaží se nalézt co největší shodu mezi rozpoznávaným slovem a slovy v databázi.
- Klasifikátory založené na statistických metodách – modelování pomocí skrytých Markovových modelů:
  - simulace procesu tvorby řeči.
- Klasifikátory pracující na dvou úrovních:
  - 1 segmentace a fonetické dekodování jednotlivých segmentů
  - 2 rozpoznání slova na základě dekodovaných segmentů.
- Využití umělých neuronových sítí - více viz:
  - Hinton, O., Teh - A Fast Learning Algorithm for Deep Belief Nets, in Neural Computation, 2006
  - Bengio, L., Popovici, L. - Greedy Layer-Wise Training of Deep Networks, in NIPS' 20016
  - Speech recognition - Lecture 14: Neural Networks

# Dynamic Time Warping (DTW)

Dialogové  
systémy

Luděk Bártek

Rozpoznávání  
řeči

Rozpoznávání  
izolovaných slov  
Rozpoznávání  
plynulé řeči

- Metoda borcení časové osy.
- Používá se pro porovnání dvou číselných řad – dvou úseků promluv (dvou slov).
- Vstup:
  - posloupnost akustických vektorů získaných pomocí metod krátkodobé analýzy signálu
  - databáze akustických vektorů rozpoznávaných slov.
- Výstup – rozpoznané slovo resp. povel.

- Vytvoříme databázi rozpoznávaných slov (referenční posloupnosti akustických vektorů).
  - Obvykle několik posloupností pro každé slovo, které odpovídají několika způsobům vyslovení příkazu.
- Rozpoznávané slovo převedeme na odpovídající posloupnost akustických vektorů.
- Metodou DTW nalezneme referenční posloupnost akustických vektorů s maximální shodou.

- Algoritmus DTW hledá parametrizaci  $f, g$ :

$$f, g : i = f(k), j = g(k), k \in \langle 1, K \rangle$$

minimalizující výraz

$$D(A, B) = \sum_{i=1}^K d(a_{f(i)}, b_{g(i)})$$

- $d$  – vzdálenost akustických vektorů (např. Euklidovská metrika)
- $a_{f(i)}, b_{g(i)}$  – referenční a rozpoznávaný příkaz.

- $f, g$  – neklesající funkce
- Omezení na lokální souvislost a strmost:
  - $0 \leq f(k) - f(k-1) \leq I^*$
  - $0 \leq g(k) - g(k-1) \leq J^*$
  - většinou platí  $I^*, J^* = 1, 2, 3$
  - Z praktických testů vyplynulo, že při příliš strmém přírůstku může dojít k nevhodné korespondenci mezi příliš krátkým segmentem vzorku  $a$  a příliš dlouhým segmentem vzorku  $b$ .
- Omezení na hraniční body:
  - $f(1) = 1, f(K) = I$ , kde  $I$  je počet vzorků slova  $a$ .
  - $g(1) = 1, g(K) = J$ , kde  $J$  je počet vzorků slova  $b$ .



- Globální vymezení oblasti pohybu funkce DTW:
  - omezení minimální a maximální přípustné směrnice přímky vymežující přípustnou oblast pohybu funkce DTW, při splnění podmínky na hraniční body:

$$1 + \alpha[i(k) - 1] \leq 1 + \beta[i(k) - 1]$$

- $\alpha$  – minimální směrnice přímky omezující přípustnou oblast
- $\beta$  – maximální směrnice přímky omezující přípustnou oblast.

# DTW – Praktická realizace klasifikátoru slov

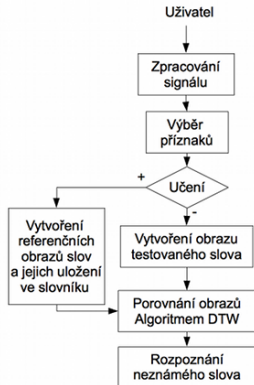
## Blokové schéma

Dialogové  
systémy

Luděk Bártek

Rozpoznávání  
řeči

Rozpoznávání  
izolovaných slov  
Rozpoznávání  
plynulé řeči



Obrázek: Blokové schéma klasifikátoru slov

### ■ Obecný postup:

- 1 Řečník resp. skupina řečníků vysloví postupně každé trénované slovo požadovaného slovníku, buď jednou nebo opakovaně.
- 2 Vstupní slova jsou zdigitalizována a následně převedena zvolenou metodou krátkodobé analýzy na posloupnost vektorů příznaků.
- 3 Detekce hranic (počátku a konce) slov:
  - Může být náročné na provedení, např. kvůli rušivému pozadí.
  - Nekorektní detekce hranic slov zhoršuje úspěšnost rozpoznávání.
  - Metody odstraňující i jen částečně vliv akustického pozadí zvyšují výpočetní náročnost.
- 4 Vytvoření referenčních obrazů slov.

# DTW – praktická realizace

## Metody vytváření referenčních obrazů slov

Dialogové  
systémy

Luděk Bártek

Rozpoznávání  
řeči

Rozpoznávání  
izolovaných slov

Rozpoznávání  
plynulé řeči

- Přímé použití obrazů trénovací množiny jako referenčních obrazů slov – DTW nevyžaduje, aby obrazy téhož slova byly stejně dlouhé, ale z důvodu možnosti aplikace pomocných kritérií, je vhodné provést časovou normalizaci každého obrazu.
- Vytváření průměrného vzorového obrazu pro každou třídu slov  $w$ :
  - používají se metody lineárního a dynamického průměrování.
- Vytváření vzorových obrazů shlukováním.
  - Vzorové obrazy pro dané slovo se rozdělí do shluků tak, že obrazy uvnitř shluku jsou si „podobné“ a obrazy z různých shluků jsou „nepodobné“.
  - Shlukování lze realizovat interaktivně (poloautomaticky – metoda řetězové mapy, algoritmus ISODATA), automaticky (algoritmy založené na MacQueenově algoritmu). Více viz závěrečná práce Mgr. Jiřího Kučery.

- Nevýhody DTW – vysoké paměťové a výpočetní nároky mohou znesnadňovat klasifikaci v reálném čase i při relativně malém slovníku.
- Metody řešení:
  - Hrubá síla – využití paralelních procesorů popř. zákaznických obvodů – může být drahé.
  - Vhodné zakódování parametrů jednotlivých mikrosegmentů referenčních i testovacích obrazů. Využívá se:
    - vektorová kvantizace – počet různých vzorků je konečný – uloží se do kódové knihy a místo hodnoty vzorku se pracuje s jejich indexy v kódové knize.
    - kódová kniha – abeceda všech hodnot, které se vyskytly v signálu (lze kódovat úsporněji než při použití standardního PCM).

- Využití oblastí spektrální stacionarity – metoda segmentace spektrální stopy.
  - Spektrální stopa – spojnice koncových bodů vektorů příznaků.
  - Lze ji aproximovat – např. lineárními úseky.
- Optimalizace vyhledávání nejbližšího souseda:
  - metody prohledávání metrických prostorů
  - nutno ověřit, že vzdálenost použitá v DTW je metrika.

- Redukce výpočetních nároků pomocí heuristik při porovnávání.
  - Vícestupňový rozhodovací postup:
    - 1 porovnání promluvy proti celému slovníku pomocí omezené množiny příznaků
    - 2 dohledání výsledku kroku 1. pomocí klasického DTW.
  - Práh zamítnutí:
    - 1 po každém kroku spočítáme vzdálenost slova a obrazu
    - 2 pokud překročí experimentálně stanovený práh, obraz je zamítnut.

# Skryté Markovovské Modely – HMM

Dialogové  
systémy

Luděk Bártek

Rozpoznávání  
řeči

Rozpoznávání  
izolovaných slov

Rozpoznávání  
plynulé řeči

- Modelování řeči pomocí HMM vychází z následující představy o tvorbě řeči:
  - Hlasové ústrojí se v krátkém čase nachází v jedné z konečně mnoha artikulačních konfigurací – generuje hlasový signál.
  - Přejde do následující konfigurace.
- Tuto činnost lze modelovat statisticky.
- Kvantizací akustických vektorů lze dosáhnout konečnosti všech parametrů odpovídajícího modelu.



- Jsou generovány dvě vzájemně svázané časové posloupnosti náhodných proměnných:
  - podpůrný Markovův řetězec – posloupnost konečného počtu stavů
  - řetězec konečného počtu spektrálních vzorů.
- Náhodná funkce ohodnocující pravděpodobnostmi vztah vzorů k jednotlivým stavům.
- Pro rozpoznávání řeči jsou nejčastěji využívány levo-pravé Markovovy modely:
  - vhodné pro modelování procesů spjatých se vzrůstajícím časem.

- Markovův proces  $G$  se skrytým Markovovým modelem je pětice  $G = (Q, V, N, M, \pi)$ 
  - $Q = q_1, \dots, q_k$  – množina stavů
  - $V = v_1, \dots, v_k$  – množina výstupních symbolů
  - $N = (n_{i,j})$  – matice přechodu. Určuje pravděpodobnost přechodu ze stavu  $q_i$  v čase  $t_1$  do stavu  $q_j$  v čase  $t_2$ .
  - $M = (m_{i,j})$  – matice přechodu, určující pravděpodobnost generování akustického vektoru  $v_j$ , v kterémkoliv čase ve stavu  $q_i$ .
  - $\pi = (\pi_i)$  – vektor pravděpodobností počátečního stavu (pravděpodobnost toho, že stav  $i$  je počáteční).
- Trojice  $\lambda = (N, M, \pi)$  – vytváří model řečového segmentu.
  - např. Vintsjukův model pro slovo – počet stavů 40 — 50 (odvozeno od průměrného počtu mikrosegmentů ve slově; délka mikrosegmentu 10 ms).

# HMM

## Určení pravděpodobnosti promluvy

Dialogové  
systémy

Luděk Bártek

Rozpoznávání  
řeči

Rozpoznávání  
izolovaných slov  
Rozpoznávání  
plynulé řeči

- Značíme  $P(O|\lambda)$
- Promluva  $O$  standardně zpracována do posloupnosti  $O = (o_1, \dots, o_T)$ 
  - $T$  – počet mikrosegmentů promluvy
  - $o_i$  – odpovídají výstupním symbolům.
- Určení  $P(O|\lambda)$  – metoda využívající rekurzivní výpočet odpředu nebo odzadu generované posloupnosti (forward-backward algorithm).

- Výpočet odpředu:

- $\alpha_i$  – pravděpodobnost přechodu do stavu  $q_i$  při generování posloupnosti  $\{o_1, \dots, o_t\}$  ( $\alpha_i = P(o_1 \dots o_t, q_i(t) | \lambda)$ )
- Rekurzivní výpočet:
  - 1 inicializace:  $\alpha_1(i) = \pi_i m_i(o_1), i \in \langle 1, N \rangle$
  - 2 Rekurzivní krok pro  $t=1, \dots, T-1$ :

$$\alpha_{i+1}(j) = \left[ \sum_{i=1}^N \alpha_t(i) n_{i,j} \right] m_j(o_{i+1})$$

pro  $j \in \langle 1, N \rangle$ ,  $m(o_t)$  je ekvivalentní zápisu  $m_i(l)$ ,  
pokud  $o_t = v_l$ .

- 3 Výsledná pravděpodobnost:

$$P(O|\lambda) = \sum_{i=1}^N \alpha_T(i)$$

- Nevýhoda předchozího postupu:
  - ve výsledném vztahu jsou zahrnuty pravděpodobnosti všech možných posloupností stavů délky  $T$ .
- Řešení:
  - výpočet maximálně pravděpodobné posloupnosti stavů  $Q$ .
- Výpočet realizován pomocí Viterbiova algoritmu:
  - problém řešen rekurzivně s použitím technik dynamického programování.

# HMM

Trénování parametrů modelu  $\lambda = (N, M, \pi)$

Dialogové  
systémy

Luděk Bártek

Rozpoznávání  
řeči

Rozpoznávání  
izolovaných slov

Rozpoznávání  
plynulé řeči

- Nutno stanovit postup při trénování parametrů modelu.
- Cíl trénování:
  - maximalizace pravděpodobnosti  $P(O|\lambda)$
- Problém:
  - neexistuje analytická metoda ke zjištění globálního maxima funkce n proměnných.
- Řešení:
  - lze použít iterativní algoritmy zajišťující aspoň lokální maximalitu.
- Nejpoužívanější postup – Baum-Welchův algoritmus.
- Další problém při trénování modelu:
  - vliv konečné trénovací množiny:
    - čím menší trénovací množina a čím větší matice M, tím větší pravděpodobnost, že některé prvky zůstanou nastaveny na 0 (problém chybějících/neadekvátních dat).

- Používá se princip maximální věrohodnosti.
  - 1 Pro slovo  $O$  a všechna  $\lambda$ :
    - 1 Spočítáme  $P(O|\lambda)$ .
  - 2 Jako výsledek vybereme třídu s maximální hodnotou  $P(O|\lambda)$ .

- Modelování povelů:
  - nejčastěji se používají modely se 4 — 7 stavů.
  - Pro modelování lze využít nástroje pro tvorbu HMM
    - HTK – Hidden Markov Model Toolkit.
- Modelování fonémů:
  - obvykle 4 — 7 stavů
  - model slova – zřetěžení modelů fonémů
  - problémy s výpočtem v reálném čase
    - lze řešit pomocí speciálních algoritmů pro hledání maxima  $P(O|\lambda)$ .



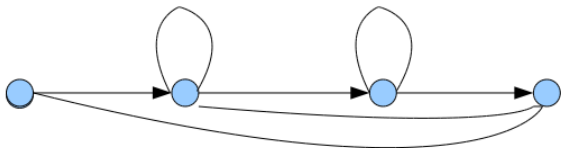
# Příklady struktur pro fonémy

Dialogové  
systémy

Luděk Bártek

Rozpoznávání  
řeči

Rozpoznávání  
izolovaných slov  
Rozpoznávání  
plynulé řeči





# Rozpoznávání plynulé řeči

Dialogové  
systémy

Luděk Bártek

Rozpoznávání  
řeči

Rozpoznávání  
izolovaných slov

Rozpoznávání  
plynulé řeči

- Hlavní rozdíly oproti rozpoznávání slov:
  - nelze vytvořit databázi vzorů
  - nutno brát zřetel na prozodické faktory
  - nutno určovat hranice mezi slovy
  - vypořádání se s výplňkovými zvuky a chybami řeči.
- Řešení – statistický přístup:
  - jazykový model
  - model uživatele.
- Příklad: HMM vrátí stejnou pravděpodobnost např. pro slova „máma“ a „nána“ – nejspíše se použije máma – je častější.

- Máme:
  - posloupnost slov (promluva)  $W = (w_1, \dots, w_n)$
  - posloupnost akustických vektorů  $O = (o_1, \dots, o_t)$ .
- Chceme nalézt  $W^*$  (množinu všech promluv), která maximalizuje  $P(W|O)$ .
- Dle Bayesova pravidla platí:

$$P(W^*|O) = \max P(W|O) = \max \frac{P(W) * P(O|W)}{P(O)}$$

- Pro nalezení maxima potřebujeme znát:
  - model řečníka –  $P(O|W)$
  - jazykový model –  $P(W)$ .
- Model řečníka lze nahradit pravděpodobností generování  $W$  odpovídajícím Markovovým modelem.
- Trigramový model:
  - Experimentálně ověřeno, že platí:

$$P(w_n | w_1 \dots w_{n-1}) \cong P(w_n | w_{n-2} w_{n-1})$$

# Rozpoznávání plynulé řeči

## Rozpoznávání tématu

Dialogové  
systémy

Luděk Bártek

Rozpoznávání  
řeči

Rozpoznávání  
izolovaných slov

Rozpoznávání  
plynulé řeči

- Úspěšnost rozpoznávání řeči se pohybuje cca 50 % — 99 % v závislosti na úkolu, jazyku, ...
- Úspěšnost rozpoznávání lze zvýšit omezením domény rozpoznávání:
  - rozpoznání tématu
  - použitím gramatik pro rozpoznávání řeči.
- Známé téma:
  - změna stavového prostoru a pravděpodobnosti trigramů:
    - např. burzovní zprávy – rozpoznáno „honey“ nebo „money“?
  - možnost vytvoření přesnějšího jazykového modelu.

# Gramatiky pro podporu rozpoznávání řeči

Dialogové  
systémy

Luděk Bártek

Rozpoznávání  
řeči

Rozpoznávání  
izolovaných slov

Rozpoznávání  
plynulé řeči

- Úspěšnost obecného rozpoznávání plynulé řeči může klesnout až na cca 50 %.
- Zvýšení lze dosáhnout omezením domény – např. specifikováním přípustných vstupů.
- Lze použít gramatiky pro podporu rozpoznávání řeči:
  - bezkontextové gramatiky
- Způsoby zápisů gramatik:
  - prostředky logického programování
  - proprietární řešení
  - otevřené standardy – JSGF, W3C SRGS, ...

# Gramatiky pro podporu rozpoznávání řeči

## Java Speech Grammar Specification (JSGF)

Dialogové  
systémy

Luděk Bártek

Rozpoznávání  
řeči

Rozpoznávání  
izolovaných slov

Rozpoznávání  
plynulé řeči

- Textový zápis gramatiky nezávislý na platformě a prodejci.
- Určen pro použití při rozpoznávání řeči.
- Součást Java Speech API.
- Používá styl a konvence jazyka Java.
- Aktuální verze 1.0 (říjen 1998).
- Použit např. v rozpoznávači Sphinx-4, VoiceXML interpretru VoiceGlue, ...
- Podrobněji v 2. polovině semestru při probírání tvorby dialogových rozhraní.



# Gramatiky pro podporu rozpoznávání řeči

## Ukázka JSGF

Dialogové  
systémy

Luděk Bártek

Rozpoznávání  
řeči

Rozpoznávání  
izolovaných slov  
Rozpoznávání  
plynulé řeči

### #JSGF

<koren> = Chci jet <cim> .|

Chci jet <cim> z <odkud> do <kam> .|

Chci jet <cim> z <odkud> do <kam> v <kdy> .;

<cim> = vlakem | autobusem;

<odkud> = <czMesto>;

<kam> = <czMesto>;

<kdy> = <czCas>;

# Gramatiky pro podporu rozpoznávání řeči

## W3C Speech Recognition Grammar Specification (SRGS)

Dialogové  
systémy

Luděk Bártek

Rozpoznávání  
řeči

Rozpoznávání  
izolovaných slov  
Rozpoznávání  
plynulé řeči

- Standard W3C.
- Aktuální verze 1.0 (březen 2004).
- Definuje způsob zápisu pravidel a jejich odkazování.
- Dva způsoby zápisu:
  - XML
  - ABNF (Augmented BNF).
- Podrobněji v 2. polovině semestru při probírání tvorby dialogových rozhraní.

# Ukázka W3C SRGS

Dialogové  
systémy

Luděk Bártek

Rozpoznávání  
řeči

Rozpoznávání  
izolovaných slov

Rozpoznávání  
plynulé řeči

```
#ABNF 1.0 UTF-8
```

```
root $pozdrav;
```

```
language cs-CZ;
```

```
mode voice;
```

```
$pozdrav = ahoj
```

```
<?xml version="1.0" encoding="utf-8" ? >
```

```
<grammar root="pozdrav" xml:lang="cs-CZ" version="1.0" >
```

```
<rule id="pozdrav" >
```

```
ahoj
```

```
< /rule>
```

```
< /grammar>
```